

за безцінь, іноді за кілька фунтів муки“; за 17 березня: „На засіданні Миколаївського повітвиконкому (повітового виконкому. – *Авт.*) разом з наркомюстом Скрипником стверджено величезний голод, що охопив весь повіт. Ухвалено збільшити продовольчу позику“.

На цьому повідомленні голодна хроніка переривається. Але не тому, що всіх потребуючих було забезпечено. З початком експортної кампанії інформація про український голод стала небезпечною, і газети почали повідомляти лише про допомогу голодуючим. Проте й тема експорту була небажаною. 17 березня 1923 р. організаційне бюро ЦК КП(б)У постановило „заборонити у пресі довідки ... по експорту, що існує (цифри, факти і т. п.), допускаючи теоретичну дискусію...“

Як же уряд допомагав голодуючим?

ДЕКЛАРАТИВНЕ ВИЗНАННЯ ГОЛОДУ В УКРАЇНІ

В червні 1921 р. партійне-державне керівництво УСРР зрозуміло, що на південь України насувається небезпечна посуха. За пропозицією Х. Раковського політбюро ЦК КП(б)У 11 червня запропонувало губкомам партії раз на тиждень висилати статистичні дані про очікуваний врожай. Не обмежуючись цим, Раковський затвердив постанову Української економічної ради (УЕР) про відправку у неврожайні губернії комісії для виявлення дійсного стану в сільському господарстві. Проте ця постанова була скасована Всеукраїнським центральним виконавчим комітетом „з чисто політичних міркувань – не створювати паніки“.

Дивна ситуація, що голова ВУЦВК Г. Петровський, який стояв на нижчому щаблі більшовицької номенклатури, ніж голова уряду, міг скасувати рішення Х. Раковського. В цій конфліктній ситуації відчувається незрима присутність центральної влади, яка була зацікавлена у використанні продовольчих ресурсів України на користь неврожайних місцевостей Росії.

Вже 10 червня 1921 р. Президія Всеросійського центрального виконавчого комітету (ВЦВК) постановила надіслати компетентну комісію для обстеження становища в Середньому і Ниж-

ньому Поволжі, відмінити податок на засіви в Самарській губернії і припинити стягнення податку на яйця та масло.

25 червня Політбюро ЦК РКП(б) з питання про боротьбу з неврожаєм в Нижньому і Середньому Поволжі постановило створити при ВЦВК особливу комісію із завданням вжити всі заходи допомоги голодуючому населенню.

26 червня центральний орган більшовиків – газета „Правда“ помістила передову „Голод в Поволжі і заходи боротьби“. „На Поволжя насувається страшне лихо, – говорилося у статті, – Посуха була така, що в ряді губерній хліба зовсім загинули“. Газета висувала гасло: „Все на допомогу голодному селянству Поволжя!“, вимагала організувати загальноросійську кампанію допомоги голодним.

20 липня 1921 р. ЦК РКП(б) прийняв постанову „Заходи партії у боротьбі з голодом“, а 21-го того ж місяця – звернення „До всіх членів партії й до всіх організацій РКП(б)“, у яких визначалися заходи допомоги голодуючим Російської Федерації. „Лихо має такі великі розміри, – підкреслювалося у зверненні, – що подолати його можна лише при одностайному напруженні всіх сил Радянських республік“.

Основне завдання визначалося гранично чітко: „Потрібно терміново організувати планомірну систематичну боротьбу зі стихійним лихом, створити могутню організацію допомоги голодуючому населенню. Ніякої паніки. Боріться з панічною розгубленістю перед розмірами лиха у місцевостях, що охоплені голодом; ще більшою мірою боріться з благодушністю, млявістю, холодністю, байдужістю до народного лиха у місцевостях, де врожай забезпечує населення“.

Все звернення пронизувала думка про необхідність всебічного розвитку громадської ініціативи, опори на підтримку трудящих: „Пробудіть громадську ініціативу, залучіть до справи допомоги всіх, хто своїм досвідом або енергією може допомогти голодуючим. Нехай допоміжні організації й осередки утворюються на кожному заводі, в кожній майстерні, в кожному закладі“.

ЦК наказував терміново розгорнути усну і друковану пропаганду з тим, щоб підняти маси робітників і селян до активної діяльності, як це було „в дні військових навал“. Радянська пре-

са – а з червня газети розміщували всезростаючу кількість матеріалів про неврожай у Поволжі – розпочала активну агітацію за надання допомоги голодуючим цього регіону. Партійним організаціям ставилося за обов'язок самим точним способом з'ясувати ситуацію у своїх губерніях, повітах, волостях: „Неприпустиме хоча б найменше прикрашення дійсності“. Однак ці вказівки не стосувалися неврожайних губерній України.

Про український голод держава забула. Газетам заборонялося писати про голод на півдні УСРР. „Братерська допомога хлібом“ формально незалежної України сусідній державі виглядала б дивно, якби всі знали, що українські селяни також вмирають від голоду.

Було опрацьовано і техніку замовчування голоду. Під час обговорення доповіді наркома продовольства М. Владимиrowa „Про кампанію щодо боротьби з голодом“ 4 серпня 1921 р. політбюро ЦК КП(б)У ухвалило резолюцію, що не потребувала пояснень: „вказати губкомам, що під час проведення кампанії необхідно розрізняти заклик до боротьби з голодом у Росії від боротьби з неврожаєм в Україні, де допомога районам, що постраждали від неврожаю, може бути цілком надана своїми губернськими або повітовими засобами“. Тому Центральна українська комісія допомоги голодуючим (ЦК Допгол ВУЦВК), утворена українським урядом 17 серпня 1921 р., спрямувала свою діяльність на врятування голодуючих Поволжя.

З метою допомоги неврожайному Поволжю було переглянуто план закордонних закупок на користь імпорту продовольства, насіння та сільськогосподарської техніки. Для збільшення запасів валюти радянський уряд видав ряд декретів: про створення експортного фонду, про реалізацію запасів філателії, про вилучення музейного майна та церковних цінностей. У врожайних губерніях неодноразово здійснювалося скорочення продовольчого забезпечення робітників та службовців з метою економії ресурсів для неврожайних губерній. Було введено спеціальні податкові відрахування з кожного пуда продподатку, заготовленого державою або кооперативними організаціями через товарообмін (в 1922/23 р. вони були замінені на двофунтові нарахування до продподатку), грошові відрахування з продажу квитків у театри і кіно, з тарифів на перевезення вантажів залізничним і вод-

ним транспортом, а також з оборотних коштів торговельних і промислових підприємств.

З 26 вересня по 2 жовтня в радянських республіках було проведено „тиждень допомоги голодуючим“. Члени комісії Допгол в містах і селищах обходили квартири з метою збору пожертв. 2 жовтня – в останній день тижня – на вулицях, у закладах, в театрах, торгових приміщеннях проводилися грошові збори. Робітники і службовці працювали в позаурочний час, провели спеціальний недільник. Актори давали вистави і концерти, збір від яких надходив на допомогу голодуючим.

Зібрані під час тижня допомоги кошти відправлялися виключно у неврожайні місцевості РСФРР. У жовтні 1921 р. для надання адресної допомоги до благополучних в продовольчому відношенні губерній УСРР були прикріплені голодуючі Царицинська й Уральська губернії. Саратовську губернію Україна була зобов'язана забезпечувати разом з Білорусією, а Самарську разом з Сибіром, Тульською і Калузькою губерніями РСФРР.

Напередодні річниці Жовтневої революції ЦК РКП(б) закликав комуністів виступити ініціаторами встановлення регулярної допомоги голодуючим. Висунувши гасло „десять ситих годують одного голодуючого“, він запропонував щомісячно відраховувати 4% заробітної плати та інших прибутків трудящих у фонд комісії Допгол.

Проте становище не півдні України з кожним місяцем погіршувалося. Місцеві органи закидали Харків і Москву розпачливими телеграмами з вимогою допомоги уряду. На початку жовтня В. І. Ленін телеграфував місцевим органам влади, що в Донбас направлено тримісячний запас хліба, щоб підтримати кам'яновугільну промисловість. Але хліб доставлявся на шахти, а не в села. Селянам Донеччини була надана сумнівна пільга – 22 вересня політбюро ЦК КП(б)У постановило: „Маючи на увазі надзвичайність випадку, дозволити замінювати податок грошовим внеском за середньоринковою ціною“.

Інші неврожайні губернії не отримали навіть такої поступки уряду, і місцева влада почала діяти на свій страх і ризик. Так, 20 жовтня 1921 р. Миколаївський губвиконком „через неврожай, який з'ясовано запропонував опродкомгубу звільнити: Богоявленську, Водопойську, Воскресенську, Парутинську і Кузурубоб-

Байкушську волості від податку на зернопродукти, сіно та солому, за умови стягнення податку з окремих господарств, що мають запаси, для чого райпродкомісіям (районним продовольчим комісіям. – *Авт.*) скласти терміново списки таких господарств“.

Під тиском місцевих органів влади Х. Раковський запропонував Українській економічній раді розглянути питання про державну допомогу неврожайним губерніям УСРР. 14 листопада за його пропозицією УЕР постановила: „Визначити державну допомогу неврожайним губерніям Запорізькій, Катеринославській і Донецькій в розмірі 6 млн. пудів, з них: 1,5 млн. продовольчої допомоги, 1 млн. насінневої позички, 500 тис. пудів з відрахувань від продподатку.

Асигнувати позику не менш, ніж в 75 млрд. (крб.) селянам неврожайних губерній, що її потребують на закупівлю насінневого хліба, не менш 1 млн. пуд., а також не менш 1,5 млн. пудів хліба для голодуючих селян неврожайних губерній.

Продовольчу допомогу в 1,5 млн. пудів розподілити таким чином: 800 тис. пудів – Запорізькій губ., 350 тис. – Катеринославській губ., і 350 – Донецькій губ.

Запропонувати Наркомзему і Наркомпроду в тижневий строк програму попередніх робіт для з'ясування потреб Запорізької, Катеринославської і Донецької губ., а також план і строк розподілення хліба у вказаних губерніях“.

Однак, як згадував Х. Раковський у листі до голови Раднаркому РСФРР В. Леніна від 25 січня 1921 р., „по відношенню до насінневих потреб наших голодуючих губерній ми проявили злочинну недбайливість. Олександрівській губ. було обіцяно з 1 листопада видавати по 90 вагонів хліба для голодуючих щомісячно, між тим як за 3 місяці – листопад, грудень, січень – було перекинуто всього 44 вагони. Це відбулося тому, що ми в першу чергу мали на увазі радянську Росію і Донбас“.

Не краща ситуація з отриманням продовольчої допомоги складалася і в інших неврожайних місцевостях. Голова Маріупольського губвиконкому Донецької губернії з відчаєм писав до ЦВК у грудні 1921 р.: „Позбавлені абсолютно якої б то не було допомоги від органів радянської влади, ми наважилися з болючим питанням звернутися у радянський всеросійський центр,

у ЦВК: „Що ж робити? Як врятувати здичавілий, вмираючий, спустошений голодом край?“

В грудні 1921 р. масова смертність у південних губерніях УСРР змусила, нарешті, дисциплінованих українських більшовиків виступити проти політики партійного центру на VI Всеукраїнській конференції КП(б)У. Ініціативу у цьому „бунті на колінах“ виявив М. Скрипник – один з найавторитетніших діячів КП(б)У. Під час обговорення звіту ЦК, з яким виступив Х. Раковський, він заявив: „Хіба це не було очевидно, що ми йдемо до голоду? ЦК затримував це питання. Йшов тиждень за тижнем, місяць за місяцем, і тільки тепер ми бачимо вочевидь помилку, виявлену тут. Ми тоді не наслідувалися казати, що у нас в нашій благодатній Україні голод“. Після виступу Скрипника ЦК КП(б)У наважився доповнити порядок денний партійної конференції спеціальною доповіддю „Голод і засівна кампанія“, з якою виступив нарком земельних справ Д. Мануїльський. У цьому виступі вперше ставився знак рівності між станом у Поволжі й на півдні України.

За доповіддю Мануїльського конференція прийняла постанову, що визначала „державну допомогу неврожайним губерніям України (Запорізькій, Катеринославській і Донецькій) в розмірі 6 млн. пуд., з них 1,5 млн. – проддопомоги, 1 млн. – з поверненої насінневої позички, даної селянам в 1920/21 р., 500 тис. пудів – вирахування з продподатку в насінневий фонд незаможних, 1 млн. позички з поверненням у насінневий фонд, для чого асигнувати 75 млрд. карбованців, і 2 млн. пудів для продажу селянам. Проддопомогу 1,5 млн. пудів розподілити між вказаними губерніями в такій пропорції: 800 тис. пудів – Запорізькій губ., 350 тис. – Катеринославщині і 350 тис. пудів – Донбасові.

Вважати, що 1,5 млн. пудів проддопомоги покривається з наявного і того, що має надійти, продподатку в його частині, яка становить фонд комнезамів...“.

Після цієї постанови ЦК РКП(б) змушений був визнати реальність голоду в Україні і перестав заперечувати проти спрямування частки її продовольчих ресурсів в голодуючі місцевості. Але мова йшла про обмежену частку. Про це свідчить, наприклад, постанова УЕР щодо допомоги голодуючим Запорізької губ. від 23 грудня 1921 р.: „Взяти до відома заяву т. Владимиро-

ва про те, що Наркомпродом подано відомості Москви про необхідність з метою надання дійсної допомоги голодуючим Україні звільнити Київську губ. від нарядів для РСФРР, і що з боку Москви з даного питання протесту не надійшло. Прикріпити Запорізьку губ. у справі задоволення її продовольчих і насінневих потреб до Київської губ. Підтвердити розпорядження, дане Наркомпродом Кременчуцькому опродкомарму (особлива продовольча комісія з постачання Червоної армії. – *Авт.*) про відправку у дводенний строк одного маршруту хліба Запорізькому губкомдопголоду і в грудні – не менше трьох маршрутів насінневого матеріалу. Запропонувати Наркомпроду дати Київському опродкомгубу за рахунок нарядів РСФРР і зверх трьох маршрутів Донбасу хоча б одного маршруту на адресу Запорізькій губ“.

Ця постанова була першим кроком у реалізації плану допомоги голодуючим УСРР, який УЕР на початку грудня 1921 р. доручила розробити Наркомзему і Наркомпроду УСРР. Однак рішення УЕР мало відомчий характер, і його виконання цілком залежало від позиції Москви.

Питання про голод в Україні перед широкою громадськістю було поставлено на VI Всеукраїнському з'їзді рад, який проходив після завершення партійної конференції. Але необхідність допомогти голодуючим розглядалася лише в контексті підготовки до сівби ярих культур. З'їзд обмежився ухваленням резолюції VI Всеукраїнської конференції, підтвердженої постановою уряду УСРР про надання селянству неврожайних українських губерній державної насінневої допомоги розміром в 2,5 млн. пудів зерна. Крім того, у декларації з'їзду про голод і насінневу кампанію зазначалося: „...відпустити ще 2 млн. пудів насінневого матеріалу... в продаж господарям, які його потребують, за пільговою ціною, що не перевищує вартість державної заготівлі“.

Про державну продовольчу допомогу неврожайним місцевостям на з'їзді не йшлося. На харчові й насінневі потреби українського голодуючого селянства, за постановою VI Всеукраїнського з'їзду КП(б)У, пропонувалося передати зернові фонди комітетів незаможних селян. Але до того часу вони були значною мірою вичерпані пожертвами для голодуючих РСФРР. Ще на початку вересня 1921 р. політбюро ЦК КП(б)У запропонувало використати ці фонди для допомоги голодуючим. Але відомо, що

у той час всі пожертвування йшли за однією адресою – у неврожайні губернії РСФРР.

Силами селянської взаємодопомоги через внутрішні селянські позики планувалося й фуражне забезпечення неврожайних селянських господарств.

Питання щодо продовольчої допомоги українським губерніям було вперше порушено на Всеукраїнському з'їзді комітетів і комісій допомоги голодуючим, який передував республіканському з'їзду рад. Делегати з'їзду висловилися за необхідність регулярного продовольчого забезпечення голодуючих не тільки в Росії, а й на Україні. Проте резолюції з'їзду не мали необхідної чинності без ухвали Всеросійським з'їздом і затвердження урядом УСРР.

14 січня 1922 р. український Раднарком прийняв давно очікувану постанову про визнання неврожайних губерній УСРР. 16 січня політбюро ЦК КП(б)У зняло блокаду з інформації про голод в Україні і доручило своєму агітаційно-пропагандистському відділу та ЦК Допгол ВУЦВК вжити заходів, щоб у пресі з'явилося „побільше відомостей про голод на півдні України“.

Відповідно до постанови РНК УСРР від 14 січня 1922 р. до категорії голодуючих було віднесено повністю лише Запорізьку і Донецьку губернії, а крім них – Дніпровський, Херсонський, Миколаївський повіти Миколаївської губернії: Одеський, частину Тираспольського і Вознесенського – Одеської губернії; Катеринославський і Новомосковський – Катеринославської; Костянтиноградський і Кобеляцький – Полтавської губернії. Проте, звіт Центральної комісії допомоги голодуючим при ВУЦВК, який було видано окремою книгою „Рік боротьби з голодом“ до VII Всеукраїнського з'їзду рад (грудень 1922 р.), містить інформацію про значний дефіцит хліба у всіх повітах південних губерній.

У 21 повіті степових губерній (Одеської, Миколаївської, Катеринославської, Запорізької і Донецької) селяни не зібрали навіть посіяного зерна, в 10 інших повітах вказаних губерній чистий збір зернових (залишки після задоволення насіннєвих потреб) з розрахунку на душу сільського населення складав від 0,5 до 5 пудів на душу. Таким чином, третина тогочасної території України люто голодувала.

25 повітів Наддніпрянщини не мали лишків зерна. Чистий збір зернових там становив від 5 до 10 пудів на душу. Селяни в цих повітах могли прогодувати тільки себе. Виконуючи розкладку з минулого врожаю і сплачуючи продподаток з урожаю 1921 р., вони віддавали власний продовольчий запас.

Більш-менш благополучні повіти Лівобережжя і Правобережжя (їх нараховувалося 46) з чистим збором більше 10 пудів на душу сільського населення мали незначні зернові надлишки. Але їх не вистачало для одночасної підтримки російських і українських голодуючих. Або – або.... Вибір було зроблено, але не на користь українських хліборобів.

Офіційне визнання голоду на півдні України виявилось багато в чому декларативним не лише тому, що не всі неврожайні райони мали статус голодуючих, а також й того, що навіть ті губернії, що його набули, не отримали пільг, подібних голодуючим регіонам РСФРР.

Неврожайні місцевості України тривалий час залишалися на продовольчому самозабезпеченні і не звільнялися від сплати податку, як це було в Росії. Відповідно до постанови Раднаркому УСРР від 14 січня 1922 р. виконкомам голодуючих губерній надавалося право знижувати ставки продовольчого податку, аж до його повного скасування, замінювати натуральний податок грошовим, але ...тільки за пропозицією продовольчих органів, які цілковито підпорядковувалися російському Наркомпроду. Проте центральні органи влади не поспішали зі скасуванням у неврожайних місцевостях традиції продрозкладки.

„Наркомпродівська мітла“ продовжувала нещадно вимітати рештки продовольчих запасів у селян навіть після прийняття декрету про послаблення продподаткового тиску. Про типову ситуацію у розв’язанні питання щодо скасування продподатку у неврожайних місцевостях і оголошення їх голодуючими свідчить факт неодноразового відхилення ВУЦВКом клопотання Кременчуцького губвиконкому щодо визнання голодуючими неврожайних волостей губернії. 16 березня всупереч черговій відмові Г. Петровського президія губвиконкому наважилася це зробити самочинно. Голова виконкому повідомляв ВУЦВК: „...Заслухавши доповідь Олександрівського повітвиконкому про катастрофічне становище повіту у зв’язку з неврожаєм, що його уразив,

і про факти масового поїдання кішок, падала мешканцями волостей Новостародубської, Звенигородської, Аджамської і Верблюзької, і, беручи до уваги відмову ВУЦВК на наше дворазове клопотання про застосування декрету від 14 січня до Олександрівського пов., (президія губвиконкому) постановила вищевказані повіти оголосити голодуючими і категорично просить вашого підтвердження“.

Навіть така нібито наділена владою людина, як заступник голови РНК УСРР, командуючий збройними силами України і Криму М. Фрунзе у березні 1922 р. не зміг припинити злочинної продкампанії у голодуючому Балтському повіті (Одещина). З місяця події він скаржився Раковському: „Становище насінневої кампанії викликає серйозне побоювання. Всі сили повіту кинуті на завершення продкампанії, за якою ще треба зібрати дещо більше 20 тис. пудів. Між тим, наявних ресурсів не вистачає для повного проведення накресленого центром посівплану. Продподаток збирається відкритою силою. Війська оточують села і обходять кожну хату. На цій підставі була вже низка відкритих виступів цілих сіл, головним чином жінок і дітей. Вибивання недобраної наявності, за твердженням повіторганів (повітових органів. – *Авт.*) і представників губернського центру, які спостерігають за проведенням продподаткової кампанії, призведе до зриву посівної... Проблема потребує негайного розв’язання“.

Відчувається, що автор цього послання щиро стурбований. Разом з тим війська, які збирали продподаток відпрацьованими методами продрозкладки на голодному півдні України, підпорядковувалися саме йому. Перебуваючи на вершині військової піраміди влади, уславлений полководець кривився, плакався, але підкорявся залізній партійній дисципліні.

Продоргани УСРР наполегливо стягували продподаток для врятування населення Поволжя і при оцінці продовольчого становища губерній самої України майже не звертали уваги на факти голодування її населення. Переведення тієї чи іншої губернії в розряд голодуючих відбувалося лише в разі явної неспроможності збирання продподатку. Спочатку губернія оголошувалася у тяжкому продовольчому становищі. Це означало, що продподаток стягувався тим самим темпом, що і раніше, але йшов уже на внутрішні губернські потреби. Потім, після тривалих клопо-

тань місцевих органів влади, губернія оголошувалася голодуючою, і тільки тоді податкове завдання скасовувалося. „Сумнівний досвід українського голоду раз і назавжди повинен відзвучати нас від оцінки голоду під кутом зору продподатку“, – підсумовував у жовтні 1922 р. трагічні торішні помилки секретар ЦК Допгол ВУЦВК М. Сирота“.

Декларативний характер мало і відповідне рішення щодо організації допомоги потерпілим районам УСРР. В 1922 р. республіканські органи влади дістали дозвіл допомогти українським голодуючим, але винятково за рахунок внутрішніх коштів і за умови переважного забезпечення голодуючих РСФРР. ЦК Допгол ВУЦВК була зобов'язана організувати збір коштів для регулярного забезпечення продовольством 1108 тис. голодуючих в РСФРР і 632 тис. – в УСРР. Намагаючись виконати це завдання, держава поступово вдавалася до адміністративного тиску в організації благодійницької кампанії допомоги голодуючим.

Взимку 1922 р. серед мешканців урожайних губерній було введено розкладку так званих „голодних пайків“, що надсилалися в голодуючі райони. Формально примусовість у стягненні пайків поширювалася тільки на заможні верстви населення. Та місцевій владі надавалася повна свобода у визначенні критеріїв „заможності“ і, відповідно, в застосуванні примусу під час розкладки пайків.

У вигляді добровільних пожертвувань за ухвали профспілкових організацій запроваджувалося адміністративне відрахування пайків із заробітку робітників і службовців. Під тиском влади профспілки виконали розкладку пайків для голодуючих на 227%. Причому, відрахування проводилися і в неврожайних місцевостях, іноді досягаючи чверті заробітку (при плановому завданні у розмірі 4%).

Необмежене свавілля панувало при визначенні розмірів і стягненні пайків з непролетарського населення. „Всупереч постанові від 1 березня, вимога сплати пайків супроводжувалася загрозами адміністративного тиску і конфіскації всього майна, після чого дійсно невинуваті платники (а такі виявилися у великій кількості, тому що розміри пайків багатьом були прямо-таки непосильними) були заарештовані й утримувалися в адміністративному порядку під вартою по два тижні й більше, поки

справи на них не надходили до ревтрибуналу. Не встигли ще городяни закінчити розрахунки за першим внеском пайків, як на початку квітня вийшла друга вимога, надрукована у вигляді особливого наказу, про внесок пайків знову за чотири місяці наперед з додатком чомусь на кожний пайок по одному фунту жирів на кожний місяць, причому строк було визначено до 20 квітня з загрозою знову-таки адміністративним стягненням: арештом і штрафом в розмірі до 100%“, – скаржилися до ВУЦВКу громадяни міста Житомира.

Розкладка пайків для голодуючих успішно збиралася серед міського населення. Проте у сільській місцевості її виконанню перешкоджало вичерпання продовольчих ресурсів збором „продподатку“. Для посилення кампанії допомоги голодуючим за пропозицією В. І. Леніна в Україну на початку лютого було відправлено агітаційно-інструкторський поїзд ЦК РКП(б) „Жовтнева революція“ на чолі з головою ВЦВК і ЦК Допгол ВЦВК М. І. Калініним. 8 лютого 1922 р. до нього приєднався голова ВУЦВК Г. І. Петровський. На підтримку московської групи було також залучено всіх членів ВУЦВК і відповідальних працівників місцевого радянського апарату. Незважаючи на відвідування врожайних (Полтавської, Київської, Волинської і частково Харківської губерній), а також і двох голодуючих губерній – Одеської і Миколаївської, вищі радянські органи фактично проігнорували голод в Україні. Після повернення до Москви агітпоїзда „Жовтнева революція“ 27 лютого 1922 р. ЦК РКП(б) ухвалив постанову „Про кампанію допомоги голодуючим“ і запропонував провести двотижневу перевірку виконання раніше прийнятих рішень щодо організації допомоги переважно неврожайним районам РСФРР. Намагаючись виправдати злочинне ставлення центрального керівництва й безпринципність українського уряду, М. Сирота вказав на послаблення голоду в Україні під час перебування комісії ЦК РКП(б). Проте звіти з неврожайних губерній, що цитувалися раніше, засвідчують протилежне.

На підтримку політики центрального уряду ВУЦВК 1 березня 1922 р. прийняв постанову „Про відповідальність за злочини проти надання допомоги голодуючим“, що передбачала заходи посилення адміністративного тиску щодо саботажників розверстки „голодних пайків“. Стосовно осіб, які були винні у невиконанні

нання без поважних причин обов'язків щодо голодуючих, постанова вводила покарання конфіскацією майна, але без позбавлення волі. Найбільш суворо, аж до позбавлення волі строком до 5 років з конфіскацією майна, каралися службові злочини, пов'язані з недбайливим виконанням обов'язків щодо організації допомоги голодуючим. Мародери та хабарники підлягали найвищій мірі покарання – розстрілу.

Через тиждень, 8 березня, держава запровадила нову систему організації допомоги голодуючим. По-перше, вводився разовий прогресивний загальногромадянський податок на користь голодуючим, від якого звільнялися лише найменш забезпечені верстви населення: червоноармійці, інваліди, багатодітні матері, безробітні, голодуючі селяни. По-друге, оголошувалося вилучення церковних цінностей на користь голодуючих.

Ще 21 січня 1922 р. ЦК КП(б)У ухвалив „дати директиву губкомам п'яти голодуючих губерній (Донецької, Катеринославської, Запорізької, Миколаївської і Одеської) провести агітацію за збір золота і срібла з церков для закупівлі зерна для голодуючих“. 23 січня на підтримку цієї постанови затверджено таке рішення: „а) Не перешкоджати селянам для задоволення місцевих насінневих і продовольчих потреб збирати золото і срібло з церков; б) дати директиву губкомісіям (допомоги голодуючим) широко оповістити в пресі про випадки збору золота і срібла з церков, що мали місце в Мелітопольському пов“.

8 лютого оргбюро ЦК КП(б)У зобов'язало ВУЦВК згідно з постановою всеросійського ЦВК надати законної чинності вилученню церковних цінностей і забезпечити їх використання, за пропозицією II Всеукраїнського з'їзду КНС, виключно для українських голодуючих.

На перший погляд, держава ніби підтримала ініціативу священнослужителів і релігійних громад неврожайних місцевостей винятково в інтересах голодуючих. Однак, подальші рішення центральних органів влади вказують на інше. У своїх вчинках більшовики керувалися насамперед політичними міркуваннями і намагалися використати кампанію вилучення цінностей у власних інтересах.

24 березня 1922 р. оргбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення: „Духовенство бажає розпочати організацію їдалень, необхідно

використовувати його під суворим контролем і вивіскою комісією Допголоду“. Більш того, оскільки держава і церква знаходились у політичній конфронтації, уряд намагався скористатися вивіскою допомоги голодуючим для придушення церковної опозиції. Насамперед з цією метою й була організована кампанія з вилучення церковних цінностей.

8 березня 1922 р. ВУЦВК прийняв постанову про тотальну і примусову передачу церковних цінностей на користь голодуючих. Приховану політичну антицерковну спрямованість цього акта розкриває опублікований тільки в 1990 р. лист В. Леніна членам політбюро ЦК РКП(б) і голові ВУЦВК М. Калініну. У листі, датованому березнем 1922 р., вказано на необхідність скористатися голодом для економічного і політичного розгрому церкви.

Підготовку до вилучення церковних цінностей було проведено оргбюро ЦК КП(б)У відповідно до плану голови російського уряду. По-перше, 14 квітня 1922 р. було створено оперативний штаб – так званий Цевиком (Центральна комісія з вилучення церковних цінностей при ВУЦВКу), до якого увійшли нарком юстиції, генеральний прокурор УСРР М. Скрипник (голова) та голова українського ДПУ і нарком внутрішніх справ В. Манцев, а також наркомзем УСРР М. Владимиров. Склад губернських комісій ще не було намічено, але передбачалася обов'язкова участь в них представників губвідділів ДПУ. По-друге, було розроблено тактику дій, у якій головний акцент ставився на розклад церкви і репресивні заходи щодо церковної опозиції. Зокрема, партійним і радянським установам надано директиву „...провести енергійно кампанію збирання золота і срібла з церков – на користь голодуючих, використовуючи кон'юнктуру, що складалася у зв'язку з боротьбою між автокефалістами і екзархістами“.

У боротьбі з церковною опозицією Центральної комісії з вилучення церковних цінностей надавалися всі повноваження, аж до адміністративного арешту за невиконання її розпоряджень та бездіяльність. Особи, запідозрені в утаюванні цінностей або інвентарних описів церковного майна, підлягали тяжкому покаранню – навіть розстрілу.

Репресивним заходам під час вилучення передувала широка агіткампанія та пропаганда відповідного декрету про необхід-

ність врятування голодуючих. Але, як свідчать звіти губернських комісій з вилучення церковного майна, щодо церковного керівництва застосовувалися й репресивні заходи. Щоб примусити останніх випускати відозви до віруючих із закликом жертвування церковних цінностей, чекісти чинили жорстокий моральний, а при їхній потребі – фізичний тиск.

„Підготовча кампанія з вилучення церковних цінностей почалася з перших чисел квітня як в Одесі, так і в усіх повітах. Робота виявилася у підготовчих статтях, в загальних зборах робітників і селян, була поставлена низка доповідей на тему „Допомога голодуючим“. Намащувалися настрої вищого та середнього духовенства, провадився тиск на князів церкви щодо випуску відозви з закликом віддавати цінності на користь голодуючих. Учинено моральний вплив на нижче духовенство, щоб воно за своєю ініціативою випускало від себе більш рішучі відозви-заклики та інше“, – рапортувала у Цевиком Одеська губкомісія з вилучення церковних цінностей. З метою залякування провінційного духовенства і дискредитації церковного керівництва були влаштовані московський (квітень – червень) і петроградський (червень – липень) процеси, що започаткували розгром „церковної контрреволюції“.

Судові процеси над служителями культу в Україні 1922 р. не були такими гучними, як столичні, але мали повсюдний і широкоохоплюючий характер. Наприклад, в Одеській губернії під час кампанії вилучення церковних цінностей було притягнуто до кримінальної відповідальності за розповсюдження „провокаційних чуток“ 70 служителів культу. Це – окрім тих, хто притягувався за опір вилученню церковних цінностей, за їхнє укриття та за ненадання урядовим комісіям описів церковного майна.

Щоб засудити якомога більше священнослужителів, голова Цевикому М. Скрипник запропонував губкомісіям притягати їх до кримінальної відповідальності за загублення описів церковного майна, складених до 1917 р., або за недостачу церковних цінностей за цими описами. Оскільки вже існували церковні описи, це було неправомочним. Вони склалися під час впровадження декрету про відокремлення церкви від держави і школи від церкви при передачі церковного майна у користування

релігійних громад. Отже, заради політичної мети уряд нехтував власними декретами. В результаті відповідальність за пограбування церков під час громадянської війни покладалася виключно на церковне керівництво. Судові процеси, порушені у 1922 р. проти церковнослужителів і верхівки церковних громад, з усією відвертістю розкривають прихований політичний зміст кампанії з вилучення церковного майна.

Позиція служителів культу щодо пограбування церкви не була однозначною. Більшість підтримала позицію патріарха Тихона, схвалену на зборах московської єпархії 28 лютого 1922 р.: „Самих церковних цінностей не віддавати, а пасивно чинити опір, створюючи у мирян уяву, що церкву грабують; в усіх приходах влаштовувати загальні збори парафіян, на яких виносити протести проти вилучення церковних цінностей, спрямовуючи їх до ВУЦВК“.

Через місяць Тихон звернувся до віруючих з відозвою, у якій акт вилучення визначав як „блзознірський“. Він погрожував за сприяння цим діям відлученням від церкви, а служителям культу – позбавленням сану.

Найбільш поширеною формою саботажу декрету було не-представлення комісіям з вилучення описів церковного майна. Іноді затаювалися самі церковні цінності. Служителі культу активно протестували проти насильницького ставлення властей до релігійних установ і відправки вилучених цінностей у розпорядження центральних урядових органів. Їх подальша доля невідома. Так, за перші п'ять днів діяльності Одеської губкомісії з вилучення тільки в Одесі було складено 28 актів про відсутність описів та інвентарних книг. В окремих місцевостях служителі і парафіяни чинили опір офіційним представникам влади. Але у більшості випадків експропріація пройшла без ускладнень, що визначалося байдужим ставленням переважної більшості населення, яке вважало цілком природним, щоб церква поділилася з голодуючими своїми багатствами.

Ось кілька довідок із Одеської губернії від 16 травня 1922 р. Начальник Вознесенського повітового управління міліції доповідав про сприятливу ситуацію під час вилучення: „Повідомляю, що вилучення церковних цінностей у повіті, який довірено мені, пройшло без перешкод, за виключенням випадків, що мали

місце в с. Волчарці (околиця Вознесенська), в с. Арбузинці, в с. Покровському і Костянтинівській вол., де місцеве селянство запротестувало проти такого вилучення, причому в перших двох пунктах інциденти було полагоджено на місцях“.

У Тираспольському повіті після попередніх бесід представників влади з священиками останні самі почали агітувати віруючих за необхідність передачі церковного майна на користь голодуючих. В результаті, як повідомляв голова повітової комісії з вилучення, „було прийнято близько 1000 постанов, а також резолюції про необхідність здавання цінностей, загальна кількість присутніх на цих зборах коло 9 тис. учасників. Під час агіткампанії жодних інцидентів на місцях не зареєстровано. Загальне враження – селянство до початку вилучення було готовим віддати цінності і ставилося до цієї операції досить співчутливо, за виключенням трьох волостей, де священики і куркулі намагалися використовувати незначне молдавське населення з метою нацькувати проти вилучення цінностей“. Повсюдно вилученню церковного майна сприяли представники обновленської течії „жива церква“, які домагалися захоплення церковного керівництва завдяки підтримці держави. Найбільшим впливом вони користувалися в Харківській, Миколаївській, Катеринославській і Донецькій губерніях. Але навіть у неврожайних місцевостях ідея вилучення не набула цілковитої підтримки. Так, наприклад, в Одесі, за довідками губернського ДПУ, „навіть дійсно робітничая маса висловила негативне ставлення до вилучення“.

У таких місцевостях головним експропріатором були органи ДПУ. Активно використовувалася й військова сила. Сам хід вилучення нагадував військову операцію, що ретельно приховувалася від населення. Згідно з доповідною запискою Одеської губкомісії з вилучення в Цевиком від 11 травня 1923 р., саме так проходила передача церковних цінностей на користь голодуючих у губернському центрі: „Губернська комісія надзвичайно уважно поставилася до підготовчої роботи, передбачила майже всі дрібниці в техніці вилучення. Поставивши себе на бойову ногу, надаючи виключне значення справі швидкого вилучення, губернська комісія в дні своїх операцій за санкціями губкому і губвиконкому підпорядковувала собі все і всіх. Для вилучення у місті були мобілізовані партійні і профспілкові працівники,

канцеляристи тощо. Враховуючи те, що вилучення у місті, де робітників дуже мало, а міщанська публіка в надлишку, і пеліканівська спадщина (Пелікан – голова місцевого відділення колишньої Спільки російського народу.. – *Авт.*) особливо укорінилася серед духовенства, губернська комісія поставила собі завданням вилучення провести блискавично й рішуче.... На таємному засіданні губернської комісії було вирішено заздалегідь не розголошувати дня вилучення, який призначено на 2 червня, щоб не дати можливості попам, що опираються, підготувати активний чи пасивний опір з боку віруючих. Сповідання було розіслано попам і старостам церков під їх персональну відповідальність за 6 і 3 години до вилучення. В дні вилучення робота була поділена календарним порядком, і губкомісія являла собою військово-оперативний штаб, який був в курсі справи роботи опертрійок (підкомісії) кожні півгодини. Для роботи з вилучення в християнських церквах було створено 12 підкомісій, яким були придані військові частини для охорони і придушення заворушень, коли б такі виникли. Опернакази, що додаються до даної доповіді, наочно ілюструють готовність губкомісії зустріти у всеозброєнні можливі прецеденти. В цей день містом дефілювали червоні частини всього Одеського гарнізону під виглядом маневрених занять, і посилено працювала агентура повідомних органів“.

Завдяки залученню військових формувань та сил державної безпеки, місцевій адміністрації вдавалося добре „почистити“ релігійні установи. Особливо постраждали синагоги. Оскільки у таких закладах цінностей взагалі було мало, губкомісія дала директиву: „Всім опертрійкам в синагогах брати дочиста, щоб не було провокацій: „у жидів беруть мало“.

Але вилучення набуло грабіжницького характеру і в православних церквах. Це підтверджує протокол засідання губернської комісії з вилучення від 20 травня 1922 р., де розглядалися скарги священнослужителів про конфіскацію особистих речей: євангелій та чернецького ордена єпископа Олексія. Зрозуміло, що відповідь комісії була негативною: у монахів і, зокрема, у єпископа не може бути особистих речей.

Навіть така тотальна експропріація державою вважалася недостатньою. Тому, коли у травні 1922 р. стали надходити пові-

домлення про завершення роботи більшості губкомісій, Центральна комісія з вилучення церковних цінностей запропонувала їм повторно перевірити за інвентарними книгами наслідки вилучення, особливо в Миколаївській, Катеринославській, Полтавській, Волинській та Чернігівській губерніях. Крім того, було проведено тижневик добровільної здачі церковних цінностей служителями культу, які розкаювалися у приховуванні.

Наприкінці липня 1922 р. кампанію з вилучення церковних цінностей було закінчено. Держава отримала 3 пуди 3 фунти і 75 золотників золота, понад 3 тис. 105 пудів срібла, 125 крб. золотом і 8 тис. 615 – сріблом, 858 діамантів загальною вагою 1469 каратів, інше – дорогоцінне каміння та коштовні метали. Зібрані церковні багатства оцінювалися більш ніж у 834 тис. крб. золотом.

Церковне майно надсилали спочатку до республіканської, а потім до російської комісії з вилучення, що затримувало їх реалізацію для допомоги голодуючим. Це підтверджує лист українського уряду до Москви від 1 червня 1922 р. з клопотанням про передачу республіці для боротьби з голодом 15% надходжень від вилучення церковних цінностей. Це клопотання було задоволено з серпня 1922 по липень 1923 рр.

Навесні 1922 р. плани продовольчого забезпечення неврожайних місцевостей УСРР виконувалися досить повільно. Державна допомога концентрувалася на підготовці до сівби ярів. Причому, до плану отримання насінневої допомоги УЕР включила лише три з п'яти неврожайних губерній УСРР. Зокрема, голодуюча Катеринославщина „прив'язувалася“ для постачання до відносно благополучної Кременчуцької губернії, Донеччина – до врожайної Полтавщини, а Запоріжжя залишалася за Київщиною. За рахунок внутрішніх заготівель Наркомпрод надав позику селянам зазначених губерній у розмірі 2,5 млн. пудів насінневого зерна. Ще 235 тис. пудів зерна вони отримали від ЦК Допгол ВУЦВК.

Поза увагою уряду опинилися неврожайні Миколаївщина і Одещина. Не покращила ситуацію і постанова УЕР про передачу на користь голодуючих вантажів так званих мішечників (осіб, які закуповували зерно у врожайних місцевостях всупереч забороні торгівлі зерном до завершення державних хлібозаготі-

вель. – *Авт.*), що конфіскувалися на залізницях УСРР. Проте уряд вперто відмовляв голодуючим України у дозволі на закупівлю зерна у врожайних місцевостях до закінчення державних хлібозаготівель, хоча таке право було надано голодуючим Росії (19 листопада 1921 р. Всеросійський ЦВК дозволив проводити в Україні заготівлі хліба голодуючим Киргизької (Казахської) АСРР та Астраханської і Царицинської губерній РСФРР. – *Авт.*).

Дефіцит насіння дещо послабив імпорт 1,5 млн. пудів кукурудзи з Румунії і 216 тис. пудів ячменя з Чехії, однак це насіння прибуло в Україну із запізненням – на початку травня 1922 р.

Прагнучи перешкодити використанню голодуючими насінневої позички у їжу, Раднарком УСРР 10 березня 1922 р. ухвалив драконівську постанову „Про відповідальність за недбале зберігання, псування, розкрадання, затримку під час доставки і неправильне використання посівного матеріалу“. Вона карала селян „примусовими роботами або позбавленням волі на строк до трьох років з частковою конфіскацією майна чи без такої“. Однак репресивні заходи не допомагали: селяни вважали, що краще позбавитися волі, але зберегти життя.

Недалекоглядна соціальна політика уряду поставила під загрозу зриву проведення ярої сівби. Як вказував секретар ВУЦВК М. Сирота у червні 1922 р., „малопостачальність голодуючих губерній УСРР викликала надзвичайну смертність виробляючого населення, занепад фізичних сил населення, яке не могло провести засівкампанію, загибель та забій робочої худоби, а також поїдання значної частини засівматеріалу, отже скорочення засівплощ“.

Становище на півдні України погіршувалося з кожним днем, але продовольча допомога із врожайних губерній не надходила. „Жалюгідні подачки, що надсилаються, нікого не рятують від смерті і викликають тільки роздратування. Необхідно терміново надіслати 20 лікарняно-харчувальних пунктів з пропускнуою спроможністю 2 тис. чоловік щоденно. Стільки ж пунктів необхідно для підтримки виснажених. Помічені села, де немає коней. Затримка і незастосування (необхідних. – *Авт.*) заходів спричинить вимирання населення, знищення сільського господарства і створить пустелю у Гуляй-Пільському пов.“, – писав 25 січня

1922 р. у ЦК Допгол ВУЦВК голова Гуляй-Пільського повітового виконкому.

Жахливу картину голодного лиха малює звернення Донецького губвиконкому та губкомісії допомоги голодуючим до ВУЦВК від 30 січня 1922 р.: „Голод в Донбасі набрав у Маріупольському, Гришинському, Таганрозькому повітах жахливих розмірів. Голодує до п'ятисот тисяч чоловік. Селяни у відчаї риють собі могили, не відчуваючи реальної допомоги. Досі з центру не отримано жодної зернини. Просимо ваших термінових розпоряджень про нагальне надсилання продвантажів на адресу Донецького губкомдопголоду“.

Відчаєм і безвихіддю просякнуті рядки повідомлення Катеринославської губернської ради захисту дітей до Центральної комісії при ВУЦВК про становище дитячого населення губернії: „Перед губрадзідом (губернською радою захисту дітей. – *Авт.*) надзвичайно тяжкі перспективи. Зібрано із відрахувань і пожертв дуже мало, ледве натягується в нинішній час до 2 тис. пудів продовольства. З хліба, який відпущено у вигляді державної допомоги за грудневим і січневим нарядами, отримано замість 100 вагонів, що потрібно було, тільки п'ять вагонів. Надалі на отримання хліба із Кременчуцької губ., до якої в продовольчому відношенні прикріплена Катеринославська губ., майже зовсім не доводиться розраховувати. В довідках, що при цьому додаються, вказується кількість голодуючих дітей та їх задоволення (харчуванням. – *Авт.*) за січень місяць. В цілому за січень місяць задоволено всього тільки 7% загальної кількості голодуючих дітей, проте на лютий становище ще більше загострюється, і ми стоїмо перед необхідністю скоротити й цей убогий відсоток задоволення“.

І це у губерніях, які включено до урядової програми допомоги голодуючим! Населення інших неврожайних місцевостей не мало навіть надії на врятування....

„У трьох повітах Одеської губернії після реєстрації з'ясується близько 111 тис. дітей голодуючих, і для того, щоб їх забезпечити за нормою голодуючих, необхідно мати на чотири місяці запас в 167 тис. пудів хліба; але в розпорядженні комісії є всього 31 тис.“, – повідомляв у Центральну комісію допомоги голодуючим уповноважений Одеської губкомісії Допгол 6 січня

1922 р. Не розраховуючи на державну допомогу, він благав лише про дозвіл закупівлі продовольства у врожайних губерніях, надання позички для організації громадських робіт для голодуючих і використання продовольчих ресурсів губернії тільки для її населення. Відповідь приголомшувала: уряд зобов'язав Одещину надіслати 33 тис. пудів у Запоріжжя.

Одноденна газета „Підсумки і завдання Одеського губкому допомоги голодуючим“ від 1 вересня 1922 р. з гордістю повідомляла про виконання цього завдання: „Губкомдопгол спрямував продовольство і в голодуючу Запорізьку губ. у кількості 33 тис. пудів“. Але доцільність такої допомоги була сумнівною.

Хоча голод в степових губерніях України зростав, центральний уряд продовжував викачувати її продовольчі ресурси. Як зазначалося у записці секретаря ЦК Допгол ВУЦВК М. Сироти, „допомога голодуючим на Україні відзначалася специфічною особливістю – до березня місяця вся лінія боротьби з голодом на Україні може бути охарактеризована як „поволзька“, однак фактично така ситуація зберігалася до літа 1922 р. Хоча перші безкоштовні їдальні громадського харчування Українського Червоного Хреста (УЧХ) були утворені в голодуючих Катеринославській, Запорізькій і Донецькій губерніях ще у лютому 1922 р., вони забезпечували 1% тих, хто потребував допомоги. У травні місяці мережа безкоштовного громадського харчування збільшилася. В їдальнях УЧХ харчувалося до 10% голодуючих. В той же час відсоток тих, хто отримував державну продовольчу допомогу у Поволжі, досягав від 60 до 80%. Злиденність ресурсів допомоги голодуючим в Україні визначала відсоток тих, хто харчувався.

Лише 16 травня голова Всеукраїнського Центрального виконавчого комітету Г. Петровський звернувся з клопотанням до Центральної комісії допомоги голодуючим РСФРР, щоб дозволили припинити допомогу неврожайним місцевостям РСФРР. „Відповідно до вашої статті про голод в Росії, – писав він члену ЦК Допгол ВЦВК О. Винокурову в листі від 16 травня, – є перелом в кращий бік. На Україні навпаки. Херсонські жахи продажу людського м'яса розширюються, в робітничих районах йде вимирання робітників великої індустрії – в Херсоні, Миколаєві, Маріуполі, Нікополі, Таганрозі. На 1 квітня голодуючих 1 млн.

Допомога в більшості – 1/8 фунта хліба надається лише 15%. Прощу повної згоди на залишення всіх добровільних зборів на Україні і заборону вивозу наркомпродівських вантажів в Москву, залишення ресурсів компроду в Україні⁴. Однак, цей запит залишився без очікуваної урядом України відповіді.

24 травня Г. Петровський знову звернувся до Москви, але вже безпосередньо до ВУЦВК. Цього разу він ретельно обґрунтував своє прохання довідками про катастрофічне посилення голоду на півдні України і невідповідність державної допомоги чисельності голодуючих: „За даними на 1 травня у п’яти губерніях України: Донецькій, Запорізькій, Катеринославській, Миколаївській, Одеській налічується 3 млн. 709 тис. 556 голодуючих, що складає близько 35% всього населення вказаних губерній. Процент голодуючих, за даними губерній, коливається, знижуючись до 22% по Донецькій губ. і підіймаючись вище 75% – по Запорізькій. Близько 40% всього голодуючого населення складають діти. Кількість потребуєчих допомоги сягає по всій Україні 6 млн. 600 тис. чоловік. Розмір допомоги, що отримує населення голодуючих губерній України через державні органи, не перевищує 7,5% всього голодуючого населення, коливаючись між 4,2% в Миколаївській губ. і 15,4% по Донецькій губ.“.

Обурений ігноруванням попереднього клопотання про припинення вивозу українського зерна до РСФРР, Петровський вказав на факти упередженого ставлення центрального керівництва до голодуючих УСРР: „Маючи своє Поволжя, Україна з початку кампанії по 1 травня надіслала в голодгубернії РСФРР, що прикріплені до неї, 960 вагонів продовольства, тобто в чотири рази більше, ніж своїм голодуючим губерніям, яким надіслала всього 232 вагони. Такий стан зберігається і до цього часу“, – підбивав сумні підсумки виконання вказівок центрального уряду голова ВУЦВК.

Фактично звинувативши центр у причетності до голоду в Україні, він вже просив не тільки про залишення в республіці надходжень по лінії кампанії допомоги голодуючим, а й про асигнування коштів із центрального бюджету на боротьбу з голодом та епідеміями.

Намагаючись вплинути на центр, ВУЦВК зважився на крайній крок. На травневій сесії він без дозволу центру надав розго-

лосу цій вимозі голови ВУЦВК, але так і не наважився на самостійне припинення вивозу продовольства до РСФРР.

Рішення сесії стало підставою для повторного звернення Петровського до ВЦВК. Але у листі від 1 червня він вже не просив, а наполягав: по-перше, на залишенні у республіці всіх коштів, що були зібрані з загальногромадянського податку на боротьбу з голодом, по-друге, на збільшенні до 15% частки України у придбанні хліба на вилучені церковні цінності і, по-третє, на збільшенні відшкодувань коштів УСРР. Крім того, вказуючи „на становище робітників України, що особливо погіршувалося, і про приєднання стосовно допомоги до України Криму“, він просив „про відміну обов'язків з вивозу хліба до РСФРР“. Зрозуміло, що ВЦВК не міг залишити поза увагою вимоги законодавчого органу УСРР. До того ж продресурси України були майже повністю вичерпані. У червні 1922 р. Україна була відкріплена від продовольчого постачання Поволжя.

Після цього запізнитого рішення допомога голодуючим України різко зросла. Між травнем і серпнем на південь республіки було відправлено 1 тис. 610 вагонів з 3 тис. 1, надісланих Всеукраїнською комісією допомоги голодуючим у неврожайні місцевості РСФРР і УСРР з осені 1921 р. На жаль, ця допомога не покривала хлібного дефіциту українських губерній. На 1 вересня 1922 р. продовольчу допомогу за рахунок державних коштів та населення отримувало 425,6 тис. чоловік.

У 1922/23 р. Москва знову прикріпила для продовольчого забезпечення Українською РСР голодуючих іншого регіону РСФРР – тепер вже Криму. Для них щомісячно відраховувалося 10% надходжень від комісій з боротьби з наслідками голоду.

ІНОЗЕМНІ РЯТІВНИКИ

Вирішальну роль в порятунку голодуючих зіграли іноземні благодійницькі організації, які забезпечували 1,8 млн. чоловік. Їх діяльність в Україні тривала з березня 1922 по серпень 1923 рр.

Ідею допомоги з боку „буржуазних кіл“ В. Ленін спочатку не сприймав. Г. Гувера і його найближчого співробітника У. Брауна він називав „нахабами“ і „брехунами“. Тим на менш, голова Рад-